

جایگاه نهاد نماز جمعه در تربیت اخلاقی جامعه

zenabhamed95@gmail.com

مرضیه ابراهیمی کاظم‌آباد / کارشناس ارشد مدرسی معارف اسلامی دانشگاه معارف اسلامی
دریافت: ۹۸/۱/۲۳ پذیرش: ۹۸/۶/۱۹

چکیده

از نوآوری‌های اسلام، تشریح فریضه عبادی سیاسی نماز جمعه است، تا امت اسلامی ضمن دانش‌افزایی هفتگی و ارتقا آگاهی دینی رخدادهای جهان اسلام را از زبان تحلیل‌گران مورد اطمینان بشنوند. از آنجاکه امروزه حضور جوانان در نماز جمعه نسبت به دهه اول انقلاب کمتر به نظر می‌رسد، تجدیدنظر در شیوه ارائه آموزه‌های دینی در حوزه کاری خطیبان، گامی به سوی نوآوری و تأثیرگذاری بیشتر است. هدف از این پژوهش شناخت نقش نهاد نماز جمعه و چگونگی تأثیرگذاری و بررسی موانع و ارائه راه‌کارهایی در این باره است. بر این اساس با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی نقش نهاد نماز جمعه در تربیت اخلاقی جامعه خواهیم پرداخت. نماز جمعه از سوی حاکم اسلامی یا نمایندگان او برگزار می‌شود. نهاد نماز جمعه یک نهاد خاص اجتماعی است، که خطمشی آن برگرفته از قرآن و سیره عملی اهل‌بیت علیهم‌السلام است و از مهم‌ترین راهبردهای آن، تبیین تقوا و تربیت اسلامی در شئون مختلف زندگی فردی و اجتماعی مسلمین است، که در صورت رفع موانع سیاسی، اجتماعی و اخلاقی نقش مؤثرتری در تربیت اخلاقی جامعه خواهند داشت.

کلیدواژه‌ها: اخلاق، نهاد نماز جمعه، نماز جمعه، امام جمعه.

مقدمه

اهمیت معرفی صحیح، مستند، و علمی نهاد نماز جمعه که از تأثیرگذارترین نهادهای اجتماعی است، آشکار می‌گردد. در این مقاله به دنبال پاسخ‌گویی و بررسی این پرسش‌ها هستیم که چگونه نهاد نماز جمعه می‌تواند در تربیت اخلاقی جامعه نقش ایفا کند؛ و موانع و راه‌کارهای تأثیرگذاری بیشتر این نهاد در جامعه چیست؟

۱. مفهوم‌شناسی

۱-۱. اخلاق

اخلاق جمع خُلق، به معنای سرشت، خوی، طبیعت و امثال آن می‌باشد، و به معنای صورت درونی و باطنی و ناپیدای آدمی به کار می‌رود، که با بصیرت درک می‌شود، در مقابل خلق، صورت ظاهری انسان است، که با چشم قابل رؤیت است (زیبیدی، ۱۳۸۵ق، ج ۲۵، ص ۲۵۷؛ ابن منظور، ۱۴۱۶ق، ج ۱۰، ص ۸۶).

درعین حال، شایع‌ترین کاربرد اصطلاحی اخلاق در میان اندیشمندان اسلامی، عبارت است از: صفات نفسانی راسخ و پایداری که موجب می‌شوند افعالی متناسب با آن صفات به سهولت و بدون نیاز به تأمل، از آدمی صادر شود (ابن مسکویه، ۱۴۱۱ق، ص ۵۱؛ مجلسی، ۱۳۷۹، ج ۶۷ باب ۵۹، ص ۳۷۲). اخلاق عنوان شاخه‌ای از علوم انسانی است که در آن از ارزش‌های خوی و رفتار آدمی بحث می‌شود؛ و کار علم اخلاق، شناسایی ردایل و فضایل و تلاش برای کسب فضایل و دفع ردایل است؛ فضائلی که می‌توانند رفتاری یا روحی (نفسانی) باشند. امیرمؤمنان علیؓ در مورد تزیین وجود به مکارم‌الاخلاق می‌فرماید: «اگر هم به بهشت، امید [و باور] نمی‌داشتیم و از دوزخ، نمی‌هراسیدیم و پاداش و کیفری در میان نمی‌بود؛ باز شایسته بود که در طلب مکارم اخلاق برآییم؛ زیرا که راه پیروزی را می‌نمایاند» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۱، ص ۱۹۳).

یکی از شیوه‌های مشترک پیامبران الهی این بوده که فضایل اخلاقی را در جامعه پیاده کرده و مردم را با آنها آشنا کنند. آنها هدف اصلی از رسالت خود را ساختن مردم و تکمیل فضایل اخلاقی و پاک کردن آنها از ردایل و افعال ناپسند بیان داشته‌اند.

زندگی پیشوایان دینی نیز سرتاسر بیانگر همین موضوع است. ایشان در همه‌جا به فضایل اخلاقی دعوت می‌کردند و خود الگوی زنده و اسوه حسنه‌ای در این باره بودند. قرآن مجید هنگام بیان مقام ولای پیامبر اکرمؐ می‌فرماید: «وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ» (قلم: ۴)؛

بی‌شک اخلاق از مهم‌ترین مباحث قرآنی است و هدف اصلی رسالت انبیا، به‌ویژه پیامبر اسلامؐ دعوت به تقوا و تزکیه نفس بوده است. اسلام در متن آموزهای دینی خود فریضه نماز جمعه را قرار داده تا اقشار مختلف مردم هر هفته در کنارهم حضور یابند و به تقوایی‌نگی دعوت شوند. نزول سوره «جمعه» که به بیان اهمیت نماز جمعه می‌پردازد، نمایانگر جایگاه ارزشمند این فریضه الهی در جامعه اسلامی است. نماز جمعه یکی از پایه‌های اخلاق در جامعه است، که مسئولیت آن را نهاد نماز جمعه عهده‌دار است و امام جمعه به‌عنوان یکی از الگوهای اخلاقی و رهبر فرهنگی جامعه در موقعیت خطیر و سرنوشت‌سازی قرار دارد، لذا باید گفتار و رفتارش جلوه‌گر ولایت و تبیین‌کننده آرمان‌ها و اهداف نظام مقدس اسلامی باشد.

کتاب‌های فقهی تدوین شده درباره نماز جمعه، از عصر مرحوم کلینی و شیخ صدوق به‌عنوان بزرگ‌ترین محدثان شیعه و عصر غیبت صغرا و کبرا، تا شیخ مفید و سید مرتضی و شیخ طوسی، خود بهترین دلیل برای اهمیت این موضوع است. با تفحصی که در مقالات فراوان، از جمله مقالاتی که در سایت رسمی شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه و مجله فرهنگ جمعه، انجام شد، مشاهده گردید که در مورد وجوب نماز جمعه، آداب، شرایط، آثار و کارکردهای آن تحقیقاتی انجام گرفته است، اما در مورد نهاد نماز جمعه و کارکردهای این نهاد در جامعه، و نیز موانع و راه‌کارهای تأثیرگذاری بیشتر این نهاد، به تحقیق مناسب و جامعی برخورد نکردیم.

امروزه تهاجم فرهنگی غرب در میان ملت‌های جهان سوم، بحران هویت و از خودبیگانگی را به وجود آورده و جوانان هدف اصلی این تهاجم همه‌جانبه می‌باشند. بنگاه‌های رسانه‌ای جهان در حوزه فرهنگ عمومی، افکار عمومی را اسیر برنامه‌های هنری و خبری فاسد خود کرده‌اند و از این مسیر امنیت اجتماعی را در معرض خطر قرار داده‌اند. نماز جمعه به‌عنوان رسانه اسلامی و عامل وحدت‌آفرین، یکی از سرمایه‌های اسلام است که در هدایت، سالم‌سازی، رشد و کمال جامعه اسلامی نقشی تعیین‌کننده دارد. تهیه و تدوین این مقاله، با توجه به ضرورت‌ها و نیازهای فرهنگی و معنوی جامعه اسلامی و تحولات علمی با هدف تبلیغ و تبیین معارف بلند اسلامی و تحقق جامعه‌ای دینی با رویکردی منطقی نسبت به تحولات پیش‌رو، امری شایسته و درعین حال بایسته است، خصوصاً وقتی هجمه‌های تبلیغاتی و شبهه‌افکنی و انحرافات اخلاقی و اعتقادی را در جامعه می‌بینیم،

روزهای هفته است، که در جاهلیت آن را عروبه (روز نیکو) می‌نامیدند» (حسینی دشتی، ۱۳۷۸، ج ۴، ص ۱۹۲؛ معلوف، ۱۴۰۴، ق، ص ۱۰۱).
«برخی از فرهنگ‌نویسان، جمعه را به معنی آخرین روز هفته معنا کرده، و اختلاف در قرائت آن را مربوط به اختلاف در قبایل می‌دانند. این کلمه یک‌بار در قرآن آمده است و تمامی قراء آن را به ضمّ میم خوانده‌اند. این واژه بر اجتماع و گردهمایی دلالت دارد» (صدر حاج سیدجوادی، ۱۳۷۵، ج ۵، ص ۴۳۹).

سیوطی، کعب بن لؤی غالب یکی از اجداد پیغمبر اسلام ﷺ را نخستین شخص می‌داند که این روز را جمعه نامید (سیوطی، ۱۴۰۴، ج ۶، ص ۲۱۸؛ ابوالفتح رازی، ۱۳۶۰، ج ۱۱، ص ۱۴۶؛ عظیمی، ۱۳۷۹، ص ۱۷).
نقل دیگر آن است که «انصار پیش از هجرت پیامبر اکرم ﷺ نخستین اشخاصی بودند که این روز را جمعه خواندند. انصار گفتند: یهود را روز خاصی است که هر هفته در آن جمع می‌شوند و نصارا نیز چنین روزی دارند، پس چرا ما روزی را برای اجتماع خود قرار ندهیم تا در آن روز ذکر خدای (تعالی) گوئیم و نماز به‌جای آوریم؟ و سپس گفتند: روز شنبه برای یهود و روز یکشنبه برای نصارا است؛ آن‌گاه روز عروبه را برای خود قرار دادند. در جاهلیت روز آدینه را یوم العروبه می‌نامیدند» (طبرسی، ۱۳۸۰، ج ۱۰، ص ۴۳۱ و ۴۳۲؛ عظیمی، ۱۳۷۹، ص ۱۸).

سلمان فارسی نقل می‌کند، رسول خدا ﷺ به من فرمود: آیا می‌دانی جمعه چیست؟ گفتم: خیر. فرمود: در این روز (خلقت) پدرت (آدم) جمع شد (کنایه از اتمام خلقت آدم) (مجلسی، ۱۳۷۹، ج ۸۹، ص ۲۷۷).
پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «جمعه را از این جهت جمعه گویند که خداوند در این روز تمام مردم را از گذشته و آینده در یک مکان جمع می‌کند» (حرعاملی، ۱۴۱۴، ق، ج ۵، باب ۳، حدیث ۱).

ابن حمزه می‌گوید: مردی به امام باقر ﷺ عرضه داشت: چرا روز جمعه، جمعه نامیده شد؟ حضرت فرمود: خدای عزوجل در آن روز (عالم ذر) خلق خویش را برای گرفتن پیمان بر ولایت حضرت محمد ﷺ و وصی‌اش (حضرت علی ﷺ) جمع نمود و سپس به‌واسطه گردآوری مخلوقاتش در آن روز، آن را جمعه نام‌گذاری کرد (مجلسی، ۱۳۷۹، ج ۸۹، ص ۲۸۳).

۱-۵. امام جمعه

امام جمعه از میان نخبگان و انسان‌های متقی و بلیغ و آگاه به زمان انتخاب می‌شود و به‌عنوان یکی از الگوهای رفتاری مسلمانان و رکن اصلی و تأثیرگذار نهاد نماز جمعه است که یا حاکم اسلامی است، یا منصوب از ناحیه او. ائمه جمعه به‌عنوان نمایندگان نظام اسلامی،

و تو اخلاق عظیم و برجسته‌ای داری. اخلاق مذموم و ناپسند، همچون پرده‌هایی مانع رسیدن انسان به معارف الهی و فیض‌های قدسی می‌شوند؛ زیرا رذایل اخلاقی به‌منزله پوششی برای نفس‌اند، که اگر برطرف نشوند، حال روحانی و معنوی برای انسان رخ نمی‌دهد.

۱-۲. نهاد نماز جمعه

نهاد در لغت به معنای استقرار، بنیاد، اساس، و باطن است (معین، ۱۳۷۵، ص ۱۱۳۸).

در اصطلاح نهاد عبارت است از: نظام سازمان‌یافته‌ای از روابط اجتماعی، که دربرگیرنده برخی از نیازهای اساسی جامعه است (کوهن، ۱۳۸۵، ص ۷۸). نهاد نماز جمعه یک نهاد خاص اجتماعی است و متشکل از شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، امام جمعه و ستاد اقامه نماز جمعه است، و مهم‌ترین راهبرد آن تربیت اخلاقی جامعه در تمام شئون فردی و اجتماعی با محوریت قرآن و اهل بیت ﷺ می‌باشد (www.imamatjome.com).

۱-۳. نماز جمعه

نماز جمعه نمازی است که مسلمانان هر جمعه، اول ظهر و به‌جای نماز ظهر برگزار می‌کنند. این نماز باید حتماً به‌صورت جماعت خوانده شود و به‌تنهایی نمی‌توان آن را خواند. «نماز جمعه در زمان غیبت واجب و تخیری است و حضور در آن در زمان غیبت امام ﷺ واجب نیست و معنای آن این است که مکلف در ادای فریضه واجب ظهر جمعه بین خواندن نماز جمعه یا نماز ظهر مخیر است» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۸۳، ص ۱۲۴)؛ و آنچه این فریضه را به‌طور مشخص در پیکره ظاهری آن ممتاز می‌کند، دو خطبه به‌جای دو رکعت نماز است.

این فریضه عبادی - سیاسی که از سوی حاکم اسلامی و یا نمایندگان او برگزار می‌گردد، مظهر وحدت، عزم ملی، تصمیم‌های سیاسی، افشای سیاست‌های شیطانی دشمنان داخلی و خارجی اسلام و یکی از پایه‌های اخلاق در جامعه است که مردم را به تقوای پیشه کردن دعوت می‌کند. پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید: «صبح هر جمعه، شیطان‌ها با پرچم‌هایشان به بازار رفته، در پیشروی مردم موانعی می‌افکنند و آنان را از آمدن به نماز جمعه بازمی‌دارند» (متقی هندی، ۱۳۶۴، ق، حدیث ۲۱۱۶۸).

۱-۴. جمعه

جمعه در لغت به معنای هفتمین روز هفته مسلمانان می‌باشد (معین، ۱۳۷۵، ص ۳۵۵). جمعه، «به سکون میم، به معنی هفته و به ضم میم، نام یکی از

و اگر توبه کند، توبه‌اش پذیرفته خواهد شد» (حرعاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۵، باب صلاة الجمعة؛ طابکری، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۵۲؛ شریینی خطیب، ۱۳۶۹، ج ۱، ص ۲۷۶). در جای دیگر فرمودند: وقتی شب معراج مرا به آسمان بردند، زیر عرش خدا هفتاد هزار شهر را دیدم که هر شهری از آن همانند دنیای شما بود، و فرشتگانی را دیدم که بال‌هایشان را گسترده بودند و خدا را تسبیح و تهلیل می‌کردند و می‌گفتند: خدایا! کسانی را که به نماز جمعه حاضر می‌شوند، پیامرز (نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۶ ص ۹۰).

آنچنان که از تاریخ و سنت برمی‌آید، رسول اکرم ﷺ و نیز حضرت امیرؓ در طول دوران زمامداری خویش، اهتمام خاصی به برپایی نماز جمعه داشتند (همان)؛ ولی امامان دیگر به دلیل محدود بودن از سوی حاکمان جور، موفق به انجام این فریضه الهی نبودند و به جهت تقیه نماز جمعه مستقل برگزار نمی‌کردند. از این رو، اصحاب‌شان را ترغیب به اقامه نماز جمعه در میان شیعیان می‌کردند (همان)؛ زیرا نماز جمعه یک نوع صف‌آرایی و جبهه‌بندی در برابر باطل بود، و اینکه دشمن احساس رخنه و خلأ در بین مسلمانان نکند و به فکر نفوذ نیفتد. امامان می‌خواستند به دشمن بفهمانند، اختلافات بین مسلمانان داخلی و خانوادگی، و در برابر دشمن بر سر اصول و استراتژی کلی است (شیرمردی، ۱۳۹۱، ص ۵۰).

مقام معظم رهبری در مورد جایگاه نماز جمعه می‌فرماید:

نماز جمعه از موضوعات کهنه‌نشدنی است و تکرار هر هفته آن خود حاکی از آن است که حقیقت مستمیری در این فریضه نهفته است. اهمیت این نماز که در قرآن هم یک سوره به نام جمعه وارد شده است، جامعیت این فریضه و دارا بودن جنبه معنوی و عبادی آن از یک سو، و جنبه اجتماعی و سیاسی آن از سوی دیگر است (شورای سیاستگذاری ائمه جمعه، ۱۳۸۱، ص ۲۴).

نماز جمعه به تعبیر قرآن کریم، «ذکر الله» است و ذکر خدا باعث آرامش دل‌های نمازگزاران می‌شود. دعوت همیشگی خطیب جمعه به تقوا عامل ترویج روح معنویت و آرامش در جامعه است. فیلیپ حتی دانشمند، محقق و استاد زبان‌های سامی در دانشگاه پرینستون می‌نویسد: «نماز جمعه مسلمانان از حیث جلال، شکوه، سادگی و نظم، بر عبادت نصارا و یهود که فقط روزهای شنبه و یکشنبه در کلیسا و معابد خود جمع می‌شوند، تفوق و برتری دارد. در آنجا تمام نمازگزاران در صفوف منظم، در داخل مسجد صف بسته و سخنان امام را گوش می‌کنند؛ درحالی‌که علائم و آثار خشوع و خضوع در سیمای نمازگزاران چنان هویدا و آشکار است که عالی‌ترین عواطف روحی را در قعر دل‌ها و عمق

رابط میان حکومت با مردم، مبلغان دینی و مروجان ارزش‌های اسلامی و هدایت‌گران جامعه مطرح هستند. با توجه به این ویژگی، آنان رسالت و نقش مهمی را در جذب و هدایت سایر اقشار و گروه‌های مختلف مردم، بخصوص جوانان و نوجوانان به سوی نمازهای جمعه را دارند و امام جمعه به‌عنوان یک حلقه واسط میان رأس هرم سیاسی و قاعده جامعه، عمل می‌کند و انتظارات و توقعات مردم را به حکومت منتقل می‌کند و از آن طرف، نظرات و سیاست‌های دولت را به مردم اعلام می‌دارد. امام جمعه، در خطبه‌های نماز، افزون بر ستایش خداوند، و سفارش به تقوا، از مصالح دینی و دنیوی امت اسلامی، حوادث واقعه در جهان، به‌ویژه کشورهای اسلامی و همچنین از مسائلی که در سرنوشت و استقلال و وحدت و همبستگی آنان، اثرگذار است، سخن می‌گوید، لذا در استقلال و موجودیت اسلامی جامعه، رشد آگاهی‌های مردم و ایجاد همبستگی بین آنان تأثیر به‌سزایی دارد.

۲. جایگاه نماز جمعه در اسلام

اکثر دانشمندان مسلمان، زمان فرض و وجوب نماز جمعه را در لیلۃ الاسراء (شب معراج) در مکه دانسته‌اند. آیات ۹-۱۱ سوره «جمعه» که در مورد اهمیت نماز جمعه وارد شده است می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هنگامی که برای نماز روز جمعه اذان گفته شود، به‌سوی ذکر خدا بشتایید و خرید و فروش را رها کنید که این برای شما بهتر است، اگر می‌دانستید؛ و هنگامی که نماز پایان گرفت (شما آزادید) در زمین پراکنده شوید و فضل خدا را طلب کنید، و خدا را بسیار یاد کنید؛ شاید رستگار شوید. هنگامی که آنها تجارت یا سرگرمی و لهوی را ببینند، پراکنده می‌شوند و به‌سوی آن می‌روند و تو را ایستاده به حال خود رها می‌کنند؛ بگو: آنچه نزد خداست بهتر از لهو و تجارت است، و خداوند بهترین روزی‌دهندگان است».

نماز جمعه نخستین گام در راه جامعه‌سازی و پدید آوردن دولت اسلامی بوده است. در این باره پیامبر اسلام ﷺ می‌فرماید: «همانا خداوند سبحان نماز جمعه را بر شما از همین سال، از همین ماه و از همین ساعت، فرض و واجب کرد؛ سپس کسی که آن را در حال حیات من و بعد از رحلت من تا روز قیامت، از راه انکار یا استخفاف ترک کند، خداوند پریشانی او را جمع نگرداند و عمر و مال پربرت به او نهد و مبارکش نگرداند. آگاه باشید چنین آدمی نمازی برای او نیست؛ حجتی برای او نیست؛ صدقه او مورد پذیرش نیست؛ اموال او برکت ندارد؛ تا اینکه توبه کرده، پشیمان شود

نماز جمعه تعیین کردند و در تاریخ ۷۱/۱۲/۲۲ به حکم مقام معظم رهبری تشکیلات مرکزی ائمه جمعه وارد مرحله جدید شد. با برگزاری نماز جمعه امام خمینی علیه السلام چند هدف را دنبال کرد؛ اولاً، یک فریضه الهی متروک را احیا کرد؛ ثانیاً، بستری را برای ایجاد و تقویت وحدت فراهم کرد و از طریق خطبه رشد سیاسی جامعه را تقویت بخشید؛ ثالثاً، با آمدن مردم به مصلی‌ها و سامان دادن به افکار و خواسته‌های آنان و طنین شعارهای پرشور حضور مردم در صحنه تثبیت گردید و از همین طریق توطئه‌های فرآوانی را خنثا کرد؛ پشتیبانی از رزمندگان اسلام در دوران هشت‌ساله دفاع مقدس، یکی از این گونه مسائل است (همان). می‌توان گفت این تریبون برای نظام اسلامی کم‌هزینه‌ترین و پرکارترین است (ملکان، ۱۳۸۶، ص ۱۲).

۴. ساختار نهاد نماز جمعه

نهاد نماز جمعه از لحاظ ساختاری متشکل از شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، ستاد اقامه نماز جمعه و ائمه جمعه است که به بررسی آنها می‌پردازیم:

۴-۱. شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه

شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه از اوایل سال ۱۳۷۲ فعالیت خود را به نحو جدی شروع کرد. از مهم‌ترین وظایف این شورا، نصب و عزل امامان جمعه است و موظف است با بهره‌گیری از قرآن، سیره عملی نبی اکرم صلی الله علیه و آله و اظهار صلی الله علیه و آله برای امامان جمعه نقشه راه را که همان راه ولایت و رهبری است، تنظیم و ترسیم کند تا مسیر اصلی حرکت این نهاد، با سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی صحیح روشن و مشخص گردد. این شورا دارای چند عضو از فرهیختگان و دانشمندان است، که از سوی مقام معظم رهبری به‌عنوان اعضای شورا تعیین می‌شوند (www.imamatjome.com).

۴-۲. ستاد نماز جمعه

ستادهای برگزاری نماز جمعه تشکیلاتی هستند که از سوی امام جمعه تعیین می‌شوند و وظیفه برپایی، تهیه ملزومات و مقدمات نماز جمعه را بر عهده دارند. در شهرستان‌ها اعضای ستادها عموماً به‌صورت مردمی و افتخاری در این مراکز حضور دارند و از سه واحد: ۱. دفتر روابط عمومی تبلیغات؛ ۲. دفتر طرح و برنامه‌ریزی؛ ۳. واحد خواهران تشکیل شده است (همان).

۴-۳. امام جمعه

امام جمعه از میان نخبگان و انسان‌های متقی و آگاه به زمان انتخاب می‌شود، و به‌عنوان یکی از مهم‌ترین الگوهای اخلاقی مسلمانان و

ضمایر به جنبش درمی‌آورد. این نماز پرشکوه (جمعه)، بزرگ‌ترین وسیله برای تجمع مسلمانان گردیده است؛ به‌طوری‌که فرزندان صحرا و زادگان بیابان را در عصر حضرت رسول صلی الله علیه و آله که همگی برخوردار از روح انفرادی و سرشار از بزرگ‌بینی بودند، کنار هم گردآورد و حس برادری و ایمان را در خاطر آنها پرورش داد (حکمت، ۱۳۴۰، ص ۲۳۲).

نکته اخلاقی جالب در نماز جمعه، تقویت روحیه اخوت و برادری است، که همه اقشار مختلف جامعه، با سلاقی مختلف، در یک مصلی گرد می‌آیند و دست برادری به یکدیگر می‌دهند.

گسترش صفوف نمازگزاران به امت اسلام قدرت، عظمت و صلابت می‌بخشد و به نمایش گذاشتن این قدرت سیاسی و عبادی جهان اسلام، مایه ارباب دشمنان اسلام و خنثا شدن شایعات و توطئه‌های تفرقه‌افکنانه آنان است؛ و نماز جمعه به‌عنوان سنگری در مقابل تهاجم دشمنان و بهترین جای دعوت مردم به بسیج شدن برای جهاد و دفاع، حل مشکلات اجتماعی و یاری‌رسانی به دیگران است (ر.ک: ملکان، ۱۳۸۶). نکیه امام جمعه به سلاح، یعنی اینکه هرگاه تجهیزات و قدرت نظامی زیر چتر ایمان و توحید در راه خدا قرارگیرد می‌تواند کارساز و مفید واقع شود (تقوی، ۱۳۸۴، ص ۲۱۱).

مذمت‌های شدیدی در مورد ترک نماز جمعه آمده، که این مذمت‌ها در صورتی است که نماز جمعه واجب عینی باشد؛ یعنی در زمان حضور امام معصوم علیه السلام باشد. اما در زمان غیبت واجب تخییری است، و اگر از روی استخفاف و انکار انجام نگیرد، مشمول این مذمت‌ها نخواهد شد (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۸۰، ج ۲۴، ص ۱۳۳). در این باره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «مَنْ تَرَكَ ثَلَاثَ جُمُعٍ مُتَعَمِّدًا مِنْ غَيْرِ عِلَّةٍ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قَلْبِهِ بِخَاتَمِ النِّفَاقِ» (متقی هندی، ۱۳۶۴، ج ۷، ص ۱۳۵؛ حرعاملی، ۱۴۱۴، ج ۲۶، ص ۶۵)؛ هر کس، از روی عمد و بدون علت، سه نماز جمعه را ترک کند، خداوند مهر نفاق بر دل او زند.

۳. جایگاه نهاد نماز جمعه

اولین نماز جمعه پس از پیروزی انقلاب اسلامی به امر امام خمینی علیه السلام و به امامت آیت‌الله طالقانی پنجم مرداد ۱۳۵۸، در دانشگاه تهران برگزار شد (سایت شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه). از همان سال‌ها بود که با افزایش تعداد ائمه جمعه در سراسر کشور، ضرورت وجود مرکزی برای ساماندهی و پیگیری مسائل مربوط به نماز جمعه احساس می‌شد که با ابتکار و پیشنهاد مقام معظم رهبری، امام راحل چند تن از چهره‌های مورد وثوق را به تولیت امور نهاد دینی

فقهی و اخلاقی باشد و در اندیشه و گفتار و کردار مطابق مبانی دین نورانی اسلام انجام وظیفه کند، می‌توان از او به‌عنوان امام‌جمعه مطلوب و الگوی اخلاقی نام برد.

ب. حوزه سیاسی

از وظایف سیاسی امام جمعه به موارد ذیل اشاره می‌کنیم:

- تلاش در جهت وحدت همگان

با توجه به وجود احزاب و گرایش‌های سیاسی مختلف و گروه‌ها و قبایل محلی در هر منطقه، ائمه جمعه باید به‌گونه‌ای رفتار و برخورد کنند که تمامی آنها را در مسیر نظام اسلامی قرار دهند، احساس کنند امام جمعه با آنها و پشتیبان آنان است. شأن و جایگاه والای امامان جمعه بالاتر از آن است که خود را در دایره بسته و تنگ یکی از جناح‌های سیاسی قرار دهند و باید نماز جمعه را محور وحدت در جامعه قرار داده، تا همگان را به سوی نماز جمعه جذب کنند.

- تفاهم با مسئولان

رسالت اصلی ائمه جمعه در هر منطقه، فعالیت‌های دینی و فرهنگی است. در عین حال باید میان آنان و مسئولان منطقه، اعم از اجرایی و غیر آن، به‌منظور رفع مشکلات مردم، مشورت، تبادل نظر و وحدت برقرار باشد. این امر تأثیرات زیادی در خوش‌بین کردن مردم به نظام و جذب آنها به نمازهای جمعه دارد، و هرگاه خطا یا اشتباه یا سوءمدیریتی از آنان مشاهده شد، با تذکر و نصیحت درصدد رفع آن برآیند. البته نباید به تضعیف آنان پردازند. نهادها و ارگان‌ها اگر از حمایت ائمه جمعه برخوردار باشند، بهتر می‌توانند به خدمت‌رسانی برای مردم پردازند. امام خمینی^ع در این زمینه در ملاقات با ائمه جمعه می‌فرماید:

ائمه جمعه بلاد نصب و عزل نکنند... دولت را ارشاد بکنند، برای حفظ اسلام و حفظ حیثیت جمهوری اسلامی، که شماها نگهبانان و پاسدار آن هستید؛ از کارهایی که نباید انجام دهید و از کارهایی که دخالت در امور اجرایی است، که باکس دیگری است که انجام دهد، مستقیماً عمل نکنید؛ همه را نظر ارشادی داشته باشید (موسوی خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۶، ص ۲۱۰).

- بهبود کیفیت خطابه

امام جمعه با توجه به اینکه مخاطبان وی اقشار مختلف جامعه هستند و توانایی‌ها

رهبر فرهنگی جامعه، و رکن اصلی تأثیرگذار نهاد نماز جمعه است، که یا حاکم اسلامی است، و یا منصوب از ناحیه او.

ائمه جمعه نقش مهمی در جذب و هدایت سایر اقشار و گروه‌های مختلف مردم بخصوص جوانان، به‌سوی نماز جمعه دارند؛ و در صورت تحقق این مهم، پشتوانه و سنگر محکمی را در دفاع از انقلاب اسلامی در برابر دشمنان آماده کرده‌اند. مأموریت ائمه جمعه رفع نیازهای فرهنگی، دینی و تحکیم مبانی انقلاب اسلامی و ایجاد زمینه ارتقای دینی با رویکرد مکتب اهل‌بیت^ع می‌باشد، و برای تحقق این مهم خود را متعهد به محوریت قرآن و مکتب اهل‌بیت^ع و مرزبانی فکری - فرهنگی از آرمان‌های امام راحل و ولایت‌فقیه و نظام، با رویکرد آینده‌نگری و نوسازی سازمانی دانسته، و ساماندهی و اجرای فعالیت‌های زیر را ضروری می‌دانند:

الف. شناخت مستمر نیازهای نظام و اقشار مختلف جهت هدفمند کردن خطبه‌ها با توجه به نیازها؛

ب. ارائه خطبه و اندیشه‌سازی در عرصه‌های علوم و معارف دینی برای تأمین نیازهای فکری انسان معاصر (شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، ۱۳۹۱، ص ۱۸).

۱-۳-۴. وظایف امام جمعه

امامان جمعه با برنامه‌ریزی، مدیریت و نظارت فرهنگی می‌توانند بستر جغرافیایی محیط موظفی خویش را آماده شکوفایی و دفاع فرهنگی کنند. در ذیل وظایف امام جمعه در حوزه اخلاقی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی را بیان می‌کنیم:

الف. حوزه اخلاقی

امام جمعه وظیفه مرزبانی از سنگرهای عقیدتی و اخلاقی اسلام و تقویت باورهای دینی مردم و رشد سطح دین‌باوری در جامعه را بر عهده دارد و با دعوت هفتگی مردم به تقوا، که نماینده نظام اخلاقی در قرآن است، باعث ترویج روح معنویت در جامعه می‌شود. ائمه جمعه با الگوسازی اخلاقی و معرفی اسوه‌ها و الگوهای عالی‌مرتب، زمینه‌های تأثیرپذیری بیشتر آموزه‌های دینی را فراهم می‌کنند؛ و تلاش مخاطبان برای شبیه‌سازی خود با الگوهای دینی و فرهنگی معرفی شده از سوی ائمه جمعه، شاکله فرهنگی جامعه را می‌سازد، و در این راستا تحریف‌کنندگان را کنار زده و به روشننگری عمومی می‌پردازند. اگر امام جمعه آگاه به شریعت اسلامی در بعد عقیدتی،

۵. نقش امام جمعه در تربیت اخلاقی جامعه

آثار تربیتی و نقش سازنده نماز جمعه، اختصاص به بعد فردی ندارد، بلکه هم به جنبه معنوی و تربیت و تهذیب نفوس دقت شده، و هم به جنبه اجتماعی و سیاسی آن پرداخته است و زمینه تفاهم، تعامل، همکاری جامعه اسلامی را با یکدیگر و با حکومت اسلامی و ولایت فقیه برقرار می‌سازد، و جامعه اسلامی را در برابر خطرات و دسیسه‌ها و توطئه‌ها بیمه می‌کند، و پیام توصیه به تقوا در آغاز خطبه‌های هر هفته، به‌طور منظم بر نظام رفتارها و کردارهای جامعه تأثیر خواهد گذاشت، و موجب روشنگری و آگاه‌سازی مردم از حوادثی که در ظرف هفته رخ می‌دهد و آنان را برای انجام کارهایی که مصالح و منافع زندگی آنها را تأمین می‌کند، بسیج می‌سازد (حرعاملی، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ص ۳۹-۴۰).

مهم‌ترین و اساسی‌ترین اثر تربیتی نماز جمعه، معرفت دین و تقویت مبانی اعتقادی مردم، به‌ویژه جوانان است. اکنون که دشمن در جنگ روانی افکار عمومی را هدف قرار می‌دهد، امام جمعه به‌عنوان رهبر فرهنگی و الگوی اخلاقی می‌تواند با غنی‌تر شدن محتوای خطبه‌ها و جهت‌دهی افکار عمومی به سمت اهداف عالی دین، و معرفی عالی‌ترین الگوهای اخلاقی در اسلام، از نماز جمعه به‌عنوان سنگری در مقابل تهاجم دشمنان بسازد و نسلی مقاوم در برابر تهاجم فرهنگی دشمنان اسلام تربیت کند، و به شبهاتی که از طرف مخالفان مطرح می‌شود و موجب گمراهی مردم، و به‌ویژه نسل جوان می‌گردد، پاسخ دهند. امام جمعه می‌تواند مانند یک روان‌شناس به وسیله آموزه‌های دینی، روح و روان مخاطبان خود را با فضایل اخلاقی آرامش ببخشد و آنها را به سمت‌وسوی یک هدف واحد هدایت کند و موجب یک‌رنگی و یکپارچگی آنها شود (ر.ک: دارابی، ۱۳۸۷).

۶. موانع و راهکارهای تأثیرگذاری نهاد نماز جمعه

با توجه به اینکه جمعیت جوانان در نماز جمعه در سال‌های اخیر کمتر از اوایل انقلاب شده است، نهاد نماز جمعه می‌تواند با تشکیل اتاق فکر و بهره‌گیری از راهنمایی‌های فرهیختگان، راه‌های نوآوری در اجرای نماز جمعه و عوامل آسیب‌زا که مانع تأثیرگذاری این نهاد بر جامعه می‌باشند را شناسایی و راه‌های پیشگیری و آسیب‌زدایی را مورد توجه و بررسی قرار دهد. در ذیل به نمونه‌ای از موانع اخلاقی و سیاسی و اجتماعی نهاد نماز جمعه، و ارائه راه‌کارهایی برای رسیدن به ارتباطی مؤثر پرداخته‌ایم:

و ظرفیت‌های پذیرش متفاوتی دارند باید با شیوه‌های جلب و گیرا و مطابق با نیازمندی‌های جامعه و ظرفیت مخاطبان، خطابه را آماده کند خطبه‌های طولانی با مضامین خشک و بی‌روح، با صوت یکنواخت تأثیر منفی بر حضور مردم در نماز جمعه خواهد داشت. مقام معظم رهبری در مورد اهداف خطبه‌ها می‌فرماید:

در خطبه‌های نماز جمعه هدف اول باید این باشد که ایمان‌ها تقویت شود؛ دیگر اینکه اندیشه‌ها تفکرها قوی و تقویت شود؛ سوم اینکه خطوط اصلی سیاست و موضع‌گیری نظام اسلامی برای مردم درست تشریح و تبیین شود؛ چهارم اینکه اخلاق فاضله در بین مردم ریشه بدواند؛ و آخر اینکه همدلی و اتفاق کلمه در بین مردم روزبه‌روز قوی‌تر شود. بر این اساس باید مطالب خطبه‌ها تنظیم و حتی الفاظ انتخاب شود (دارابی، ۱۳۸۷، ص ۵).

- افزایش سطح ولایتمداری

در فرهنگ اسلامی میزان و معیار و ملاک رفتارها، الگوی رفتاری امام و رهبر الهی همان عصر است. این معنی در آیه کریمه «يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْ» (اسراء: ۷۱)؛ (به یادآورید) روزی را که هر گروهی را با پیشوایشان می‌خوانیم، آمده است؛ و یکی از مهم‌ترین وظایف ائمه جمعه افزایش سطح ولایتمداری در جامعه است (شورای سیاستگذاری ائمه جمعه، ۱۳۸۱، ص ۲۸). ائمه جمعه بخشی از کار دستگاه رهبری این کشور را انجام می‌دهند. طبعاً برای اینکه تأثیرگذاری بیشتر داشته باشند، باید خود را با سیاست‌ها و نقطه‌نظرات رهبری هماهنگ کنند.

ج. حوزه فرهنگی و اجتماعی

از وظایف فرهنگی امام جمعه به‌عنوان مدیر فرهنگی، ایجاد جریان‌های فرهنگی در سطح منطقه به‌منظور کنترل اوضاع فرهنگی است. ائمه جمعه با توجه به ریشه‌ها و مایه‌های فرهنگی موجود در منطقه خود، می‌توانند با اقشار مختلف مردم و کمک گرفتن از نظرات و توانایی‌های آنان جریان‌سازی کرده و الگوی فرهنگی موردنظر خود را درون جامعه نهادینه و فراگیر کند (همان، ص ۱۷۶)، و سطح آگاهی مخاطبان خود را در مقابل انحرافات فرهنگی تکامل بخشد، و با استفاده از ظرفیت‌های موجود به تربیت نسلی مؤمن و انقلابی که قادر باشند با نگرشی عمیق و منبعث از اندیشه و علم، امور فرهنگی را سامان بخشند و برای آن برنامه‌ریزی کنند.

۶-۱. موانع و راهکارهای اخلاقی

۶-۱-۱. موانع اخلاقی

- فقدان روحیه نقدپذیری

اعضای نهاد نماز جمعه نباید خود را از اشتباه مصون پندارند و باز گذاشتن دریچه انتقاد منصفانه و سازنده به روی دیگران، هم نقش در پیچه اطمینان را باز می‌کند، و هم چه‌بسا بین سخنان و پیشنهادهای و حتی خرده‌گیری‌ها، سخن حق و کارشناسانه‌ای مطرح شود که تحولی بزرگ در نهاد نماز جمعه ایجاد کند و آن را با سرعت بیشتری به سوی اهدافش پیش ببرد. انتقاد، مقدمه اصلاح است. امام خمینی^ع در این باره می‌فرماید: «ما بی‌عیب نداریم و تا عیب‌ها گفته نشود، اصلاح انجام نمی‌شود» (موسوی خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۷، ص ۲۴۶). در این راستا برای افزایش تأثیرگذاری نهاد نماز جمعه بایستی واحدهای روابط عمومی را فعال کرده و به‌صورت جدی آنان را وارد عرصه پاسخ‌گویی کند؛ لازم است این نظرات توسط متخصصان مسائل اجتماعی و فرهنگی دسته‌بندی شده و به نهاد ارائه شود، و با برنامه‌ریزی مناسب، نظرات اخذ شده را در نظام تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری به کار برند.

- برتری‌طلبی و قدرت‌طلبی

در نظر اسلام همه‌جا کرامت و شخصیت انسان، محور قرار دارد و هیچ‌کس حق تحمیل چیزی را بر کسی ندارد (قصص: ۸۳). از خطرهایی که ممکن است اعضای این نهاد را تهدید کند و به انحراف بکشد، قدرت‌طلبی است. امام خمینی^ع موارد متعدد خطر حب جاه و مقام را که سرمنشأ آن، حب نفس است، گوش زد می‌کند و می‌فرماید: «بالاترین گرفتاری ما همین گرفتاری حب نفس است؛ گرفتاری حب جاه است؛ گرفتاری حب شهرت است؛ من می‌خواهم این عمل از من صادر بشود تا مردم برای من دست بزنند» (موسوی خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۴، ص ۱۴). با توجه به اینکه سرمنشأ قدرت‌طلبی خودخواهی و حب نفس است، فرد خودرأی، رفته رفته به انزوای اجتماعی، خواری و ذلت دچار خواهد شد. نهاد نماز جمعه به‌عنوان یک نهاد اجتماعی در جامعه برای پیشبرد اهداف تربیتی خود باید بین مردم باشد. این نهاد به حمایت مردم نیاز دارد و باید بداند که برتری‌طلبی مانعی برای جذب مردم و اجرای اهداف آنهاست، و راه جلوگیری از این رفتار ناپسند نیز ترکیه و خودسازی است.

- دنیاگرایی

یکی از عناصر موعظتی در خطبه‌های نماز جمعه آن است که خطیب

نمار، نمازگزاران را از دنیاگرایی برحذر بدارد. از آنجاکه نگاه‌های بیشتری به سبک زندگی ایشان دوخته شده، باید بیش از دیگر مدیران درصد دفع این رذیله برآید؛ بنابراین باید ابتدا این رذیله را از خود دور کند. اعضای نهاد نماز جمعه اگر بخواهند مهذب باشند، باید کارشان را بر میزان الهی عرضه کنند، که آیا برای دنیاست یا آخرت؟

۶-۱-۲. راهکارهای اخلاقی

بهترین راه برای تأثیرگذاری در جامعه و ارتقاء اخلاقی آن، آشنایی با شیوه‌های تبلیغی پیامبر^ص و ائمه اطهار^ع است (مصباح، ۱۳۹۱، ص ۲۶۷)، که در ذیل به آن می‌پردازیم:

- شنونده بودن

پیامبر اکرم^ص شنونده بسیار خوبی برای مردم بود، حتی برای کسانی که نیت شومی در دل داشتند؛ به‌گونه‌ای که آنان به ستوه می‌آمدند و از روی طنز می‌گفتند: «او گوش است» (توبه: ۶۱). همین خلق نیکوی حضرت، یکی از مهم‌ترین عوامل مقبولیت و محبوبیت او بین مردم بود و موجب شد که آن حضرت بتواند تأثیرات عمیقی بر مردم به‌جای گذارد. اعضای نهاد نماز جمعه، به‌ویژه امام جمعه، باید شنونده خوبی برای حرف‌های مردم باشند و ابتدا صحبت‌ها و نیازها و خواسته‌های آنان را خوب بشنوند، سپس با توجه به نیازهای آنان، به موعظه و راهنمایی آنان بپردازند. از این طریق بهتر می‌توانند به مردم نزدیک شده و اهداف تربیتی و دینی خود را اجرایی کنند و در نتیجه تأثیرگذارتر واقع گردند.

- صادق بودن و جلب اعتماد

اعضای نهاد نماز جمعه به‌عنوان الگوی اخلاق دینی باید صادق و راستگو باشند، و رفتار و کردار آنها مطابق با دین باشد تا بین مردم محبوبیت و مقبولیت پیدا کنند و اعتماد مردم را جلب کند، در این صورت تأثیرگذار خواهند بود. اگر اعضای نهاد نماز جمعه صادق و راستگو نباشند، مردم به آنها و دین بدبین می‌شوند؛ زیرا ریا و نفاق و دروغ، افزون بر آنکه شخص را در جامعه و پیش خدا، بی‌اعتبار می‌سازد، سبب گسستن پیوندهای اجتماعی نیز می‌شود. امام صادق^ع در این باره می‌فرماید: «برای شناختن تدین افراد به طولانی شدن رکوع و سجده او نگاه نکنید؛ زیرا به آن عادت کرده است و اگر ترکش کند وحشت‌زده می‌شود، اما به راست‌گویی و امانت‌داری او توجه کنید» (مجلسی، ۱۳۷۹، ج ۶۸، ص ۸).

- شرح صدر

نهاد نماز جمعه با توجه به مسائل و مشکلات خاص فعالیت فرهنگی به‌ویژه ناملایمات، انتقادات، اعتراضات یا کم‌توجهی‌های احتمالی به این حوزه زیربنایی، باید از سعه صدر و قدرت تحمل بالایی برخوردار باشند و دچار برخوردهای احساسی زودرنجی و عقب‌نشینی از مواضع منطقی خود نشوند، تا بتوانند تأثیرگذار باشند. پرواضح است که کار فرهنگی صبر و حوصله فراوان می‌طلبد. دشواری و پیچیدگی و زمان‌بری فراوان کار فرهنگی قابل قیاس با هیچ‌گونه فعالیت دیگری نیست و باید بدانند که انتظار تحولات زود هنگام در اجرای مأموریتش مانع بزرگی در راه تلاش خواهد بود. فرهنگ، امری دیرپاست که تغییر آن زمان می‌برد و فقط کسانی در این راه توفیق می‌یابند که از حوصله فراوان برخوردار باشند.

بنابراین باید به‌طرف مقابل، زمان و فرصت کافی داد تا به‌تدریج و تحت تأثیر سخن شما تغییر و تحول لازم را در خود ایجاد کند. بنابراین اگر کسی بخواهد پیامبرگونه تأثیرگذاری مثبت داشته باشد، باید از انعطاف و بردباری کافی در برابر نا‌آگاهی‌ها، نقص‌ها و ضعف‌های دیگران برخوردار باشد (آل عمران: ۱۵۹).

زمانی که حضرت موسی علیه السلام به مقام ارجمند پیامبری می‌رسد و مأموریت می‌یابد که رهبری مردم را به دست گیرد، از خداوند چنین می‌خواهد: «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَ يَسِّرْ لِي أَمْرِي» (طه: ۲۵-۲۶)؛ پروردگارا! سینه‌ام را گشاده کن و کارم را برآیم آسان گردان.

- عمل به دستورات الهی و گفته‌ها

همان‌گونه که می‌دانیم عموم مردم، به‌ویژه نسل جوان، بیشتر به عمل ائمه جمعه نگاه می‌کنند تا به محتوای پیامشان. به‌همین جهت خداوند متعال در آیه‌ای مبلغان بدون عمل را مورد نکوهش قرار می‌دهد و می‌فرماید: «تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ لَبَّاءٌ أَقْلًا تَعْلَمُونَ» (بقره: ۴۴)؛ آیا مردم را به نیکی (و ایمان به پیامبری که صفات او آشکارا در تورات آمده) دعوت می‌کنید، اما خودتان را فراموش می‌کنید، درحالی‌که قرآن را هم تلاوت می‌کنید؟ چرا (در کار خود) نمی‌اندیشید؟

اعضای نهاد نماز جمعه، به‌ویژه ائمه جمعه، خود عامل به احکام الهی بوده و از وجهه دینی قابل ملاحظه‌ای برخوردارند و این مورد، زمینه گرایش مردم به اسلام‌خواهی را فراهم می‌کنند. اما در صورتی که ائمه جمعه خود عامل به آنچه می‌گویند، نباشند؛ خطابه آنها تأثیرگذار نبوده و مردم را آگاه نمی‌سازد. اولیای دین مردم را با عمل خود تحت تأثیر قرار می‌دادند (مطهری، ۱۳۶۹، ص ۲۲۳).

- تواضع

اعضای نهاد نماز جمعه که دارای مقام و موقعیت اجتماعی هستند، اگر قدرت تسلط بر نفس را نداشته باشند، به دام تکبر و خودبرتربینی گرفتار شده و از خط تعادل منحرف می‌شوند. آنان برای جلوگیری از نفوذ روحیات متکبرانه، باید تواضع و فروتنی را سرلوحه رفتارهای خود قرار دهند تا بتوانند مردم را در تمام سطوح جامعه جذب کنند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله که بهترین و والاترین و ارزشمندترین انسان‌ها در روی زمین است، با وجود آنکه از مقام و شأن والایی برخوردار بود، لکن خداوند دستور متواضع بودن را به آن حضرت می‌دهد و می‌فرماید: «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» (شعرا: ۲۱۵)؛ و بال و پر خود را برای مؤمنانی که از تو پیروی می‌کنند، بگستر.

- حسن خلق

گشاده‌رویی و خوش‌رفتاری از بارزترین صفات رسول خدا صلی الله علیه و آله بود و سهمی عمده در جذب مردم به اسلام و شیفتگی آنان به شخص آن حضرت داشت. برای همین بود که خداوند مدال افتخار آمیز «وَأَنْتَ لَعَلَىٰ خَلْقِكَ عَظِيمٌ» (قلم: ۴) (و تو اخلاق عظیم و برجسته‌ای داری) را مختص رسولش گردانید.

اعضای نهاد نماز جمعه هم برای رسیدن به هدف‌های تربیتی، باید از اخلاق اجتماعی و اصول انسانی و حسن خلق بهره بگیرند. بی‌شک راز محبوبیت نهاد نماز جمعه موفق و کارا، درگرو خوش‌خلقی ایشان است؛ و رمز «مردم‌داری» در پرتو «خوش‌رویی» است.

- آراستگی ظاهری

خطیب جمعه به خاطر موقعیت و رسالتی که بر عهده دارد، باید بخش قابل‌توجهی از مطالب خود را در شکل و شمایل ظاهری و شیوه‌های رفتاری خویش بریزد و از این طریق بخشی از پیام خود را به مخاطب اعلام کند تا در جذب مخاطب توفیق بیشتری را به دست آورد؛ زیرا زبان ظاهر تا حدودی نمایانگر زبان باطن است و انسان‌ها براساس طبیعت و فطرتشان، پیش از آنکه سخنان گوینده را بشنوند و با محتوای فکر و ذهن او آشنا شوند، قیافه و ظاهرش را مشاهده می‌کنند. اگر ظاهری قابل‌قبول و چشم‌نواز داشته باشد، زمینه را برای توجه به کلامش تا حدودی فراهم کرده است. ما در فرهنگ اسلامی معتقدیم پیامبر و امام که هدایت و رهبری امت را بر عهده می‌گیرند، نباید از نظر ظاهر نقص و نارسایی داشته باشند؛ زیرا وجود پیامبر و امام باید از هر جهت وجود کامل باشد؛ و نقص ظاهری موجب اخلال در انجام رسالت خواهد بود (تقوی، ۱۳۸۴، ص ۲۰۲).

۱-۲-۶. موانع سیاسی

- جانبداری از گرایش خاص سیاسی

یکی از موانع تأثیرگذاری نهاد نماز جمعه، جانبداری از حزب یا گرایش خاص جامعه است، که باعث برهم خوردن وحدت جامعه و دور شدن گرایش‌های مختلف از نماز جمعه می‌شود. اعضای نهاد نماز جمعه، به‌ویژه ائمهٔ جمعه، باید بدانند که سنگر نماز جمعه به‌عنوان عامل وحدت‌آفرین برای تمام اقشار و گرایش‌های جامعه است و جناحی شدن آنها باعث اختلاف بین مسلمانان می‌شود. امام جمعه به‌عنوان الگوی اخلاقی همه اعضای جامعه مطرح است و وظیفه او جذب همهٔ مردم است؛ وقتی به گروه خاصی وابسته باشد، نمی‌تواند جز در میان هواداران خود نفوذ کند. در نتیجه گروهی از مردم از نماز جمعه دور خواهند شد، و این امر باعث برهم خوردن وحدت مسلمانان می‌گردد، که نوعی خیانت به دین است.

- به‌روز نبودن خطبه‌ها

به‌روز نبودن، کم‌محتوا و مستدل نبودن خطبه‌های نماز جمعه، و اینکه امام جمعه بدون اندیشه و طرح قبلی و تنظیم و گزینش مطالب، به سخنرانی بپردازد و فقدان بصیرت و بینش صحیح دینی اجتماعی و سیاسی، و نداشتن اطلاعات لازم، مانع تأثیرگذاری وی بر مردم می‌شود. بنابراین، امام جمعه باید نیازهای مخاطبان را بشناسد و همراه با تحولات زمان، خطبه‌های نماز جمعه را آماده کند.

۲-۲-۶. راه‌کارهای سیاسی

راه‌کارهایی سیاسی که برای تأثیرگذاری بیشتر نهاد نماز جمعه می‌توان ارائه داد را در ذیل بیان می‌کنیم:

- ایجاد وحدت

یکی از کارهایی که پیامبر اکرم ﷺ در همان ماه‌های اول ورود به مدینه انجام دادند، ایجاد اخوت بین مسلمانان بود. بدین صورت که آنها را دوه‌دو باهم برادر قرار داد و طبقات و خانواده‌های آنها و اشرافی‌گری اشراف مدینه و قریش را رعایت نکرد و غلام سیاهی را با یک آقازاده معروف، و بنی‌هاشم را با قریش، برادر کرد. نهاد نماز جمعه به‌عنوان مبلغان رسالت پیامبر اکرم ﷺ باید بکوشند تا زمینهٔ برادری را در میان همه مردم و میان همهٔ طوایف و فرق ترویج کنند. جناحی شدن نهاد نماز جمعه و دخالت در

در ذیل به چند از نمونه‌های آراستگی در حوزهٔ خطابه، با استناد به سیره و سنت پیامبر و امامان اشاره می‌کنیم:

- لباس خطیب: از آداب خطابه آن است که خطیب با لباس مناسب، تمیز و منظم در برابر مردم ظاهر شود. سیرهٔ پیشوایان دین چنین بوده است که با بهترین و نظیف‌ترین پوشش در اجتماع ظاهر می‌شدند. امام رضا ﷺ در فصل تابستان روی حصیر، و در زمستان روی گلیم می‌نشستند و لباس خشن بر تن می‌پوشیدند، ولی هنگام حضور در اجتماع خود را برای مردم مزین و آراسته می‌کردند (مجلسی، ۱۳۷۹، ج ۷۹، ص ۳۰۰).

- عطر و بوی خوش: برای رهبران دینی که هر ساعتی با افراد مختلف و متعدد ملاقات می‌کنند، علاوه بر داشتن لباس و پوشش تمیز و مرتب، باید بوی بدن و لباس آنان، بوی خوش و روح‌نوازی باشد، تا در جلب و جذب دیگران و تأثیرگذاری، توفیقات بیشتری را به‌دست آورند. از ویژگی‌های پیامبر اکرم ﷺ این بود که همیشه بدنش را به بوی خوش معطر می‌کرد (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۵، ص ۳۳۱).

- آرایش سر و صورت: خطیب جمعه باید با شکل و شمایی آراسته در میان مردم ظاهر شود، تا با اعتمادسازی‌های مختلف بتواند توجه مخاطبان را جلب کند. بی‌دقتی و ژولیدگی در این‌گونه موارد نه‌تنها نشان از زهد و بی‌رغبتی به دنیا نیست، بلکه به‌شدت از طرف اولیاء دین چنین افرادی مذمت شده‌اند. سیره رسول اسلام ﷺ چنین بود که در روز جمعه و پیش از رفتن به نماز جمعه خود را پیرایش می‌کرد و سپس با آراستگی در جمع نمازگزاران حاضر می‌شد (نوری، ۱۴۰۸، ج ۶، ص ۴۶).

- ساده‌زیستی و دوری از تجملات

زهد و ساده‌زیستی، دوری از تجملات و زرق و برق‌های دنیایی، یکی از ویژگی‌های بارز پیامبران و امامان معصوم ﷺ بوده و این مهم نسبت به نهاد نماز جمعه، به‌ویژه امام جمعه، که وارثان این اولیاء هستند، ضروری به نظر می‌رسد. داشتن یک زندگی ساده و بی‌آلایش و دور شدن از زخارف دنیا، بسیار مناسب و سازگار با رسالت خطیب جمعه است.

۲-۶. موانع و راه‌کارهای سیاسی

نماز جمعه بستری مناسب برای طرح مسائل مهم سیاسی، تجهیز عمومی آگاهی‌بخشی ملی، بسیج توده‌ها و خنثاسازی توطئه‌هاست، ولی موانعی مانع تأثیرگذاری سیاسی نهاد نماز جمعه در جامعه می‌شوند، که در ذیل به آنها اشاره می‌کنیم:

۳-۶. موانع و راهکارهای اجتماعی

۳-۱-۶. موانع اجتماعی

- عدم تعامل کافی با جوانان، نخبگان فکری فرهنگی، صاحبان اندیشه و کارشناسان به منظور دریافت ایده‌ها و نظرات آنان برای ارتقا سطح برنامه‌های فرهنگی و روش‌های جذب جوانان به نماز جمعه؛

- عدم مقبولیت اجتماعی بعضی از اعضای نهاد نماز جمعه؛

- نداشتن طرح و برنامه و عدم پیش‌بینی اهداف بلندمدت، جهت جذب جوانان، مخصوصاً قبل از خطبه‌ها؛

- کاهش جاذبه‌های برنامه‌های نماز جمعه و تقلیل حضور اقشار متنوع جامعه؛

- راه‌اندازی بازارهای پرجاذبه در روز جمعه و رقابت بازارها با نماز جمعه؛

- عدم توجه کافی به فضای مجازی و سهم اندک این نهاد در رسانه‌های عمومی، مطبوعات و صدا و سیما به‌عنوان مهم‌ترین عنصر در شکل‌دهی علایق و سلیق نسل جوان و افکار عمومی.

۳-۲-۶. راهکارهای فرهنگی - اجتماعی

فرهنگ‌سازی در همه حوزه‌ها، مهم‌ترین راهکار برای مقابله با آسیب‌ها و موانع است به این معنا که باید در هر زمینه‌ای، فرهنگ بهره‌وری را فراهم ساخت. در ذیل راهکارهای فرهنگی که باعث تأثیرگذاری بیشتر نهاد نماز جمعه در جامعه می‌شود را بیان می‌کنیم:

- مردمی بودن

اولین و مهم‌ترین ویژگی نهاد نماز جمعه، محبوبیت و مقبولیت مردمی این نهاد است که رمز حیات اجتماعی و سیاسی برای نهاد نماز جمعه محسوب می‌شود و نهاد نماز جمعه می‌تواند در پرتو این ویژگی برای خود پایگاهی مردمی بنا کند و با همراهی مردم اهداف ترسیم شده را پیش ببرد.

چنانچه امام جمعه پس از بررسی، به این نتیجه رسید که از پذیرش لازم در میان نمازگزاران برخوردار نیست، شایسته است در جای دیگر که نمازگزاران نسبت به او رضایت‌خاطر دارند به اقامه جماعت، تبلیغ و ارشاد پردازد و یا اینکه چنانچه مشکل و ایراد از جانب خودش است، سعی در رفع و اصلاح آن کند.

- در نظر گرفتن ظرفیت فکری مخاطبان

وقتی نهاد نماز جمعه بخواهد پیامی را به مخاطبان منتقل کند، قبل از هر چیز باید سطح علم و آگاهی آنان را مورد توجه قرار دهد. امام جمعه باید خطبه‌ها را به‌تناسب زمان و مخاطبان تنظیم کند، تا اقشار مختلف جامعه را به

عزل و نصب‌های فراتر از حدود اختیارات، باعث از بین رفتن وحدت جامعه، و دور شدن گرایش‌های مختلف از نماز جمعه، و هدر رفتن نیرو و امکانات جامعه می‌شود. جامعه‌ای که دچار تفرقه شود، هیچ‌گاه به آرمان‌ها و برنامه‌های خود نخواهد رسید (موسوی خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۲، ص ۴۰۶).

- خطبه‌های کاربردی و به‌روز

خطیب نماز جمعه در عصر حاضر وظیفه دارد در کنار دیگر مسائل، موضوعات و مسائل مربوط به تغییر و تحولات اجتماعی، علمی و سیاسی مهمی که جامعه با آن روبه‌روست را مورد بحث و بررسی قرار دهد؛ به بیان ناهنجاری‌ها در جامعه مدرن، تهاجم فرهنگی و راه‌های مقابله با آن پردازد و راه‌حل‌های مناسب و منطقی برای رویارویی با آنها از منابع اسلامی ارائه دهد. خطبه‌هایی که عالمانه و مستدل و متناسب با شرایط جامعه و مخاطبان، مختصر و مفید و با بیانی شیوا و مطالبی عمیق ایراد گردد، موجب جذب مردم نیز خواهد شد. بنابراین بهتر است نهاد نماز جمعه در جایگاه امامت جمعه از سخنرانان فصیح، با معلومات و دارای توانایی‌های کافی در امر ارشاد و هدایت، استفاده کند. ضروری است برای ائمه جمعه کلاس‌های پرورش فکری، سیاسی و اجتماعی بیشتری برگزار شود و برنامه‌ای سالانه برای هر شهر تدوین شود و گزارش سالانه در مورد اجرا و نتیجه این برنامه‌ها از ائمه جمعه گرفته شود.

- کنترل منصوبان و مراقبت از اطرافیان

مردم، از نهاد نماز جمعه، به‌ویژه امام جمعه و کلیه منصوبان سببی و نسبی و مرتبطان با ایشان اعم از اعضاء دفتر، راننده و محافظان انتظارات و توقعاتی دارند که لازم است اعضای نهاد نماز جمعه با دقت و مراقبت کامل، اعمال و رفتار آنها را کنترل و نظارت کنند و اگر احیاناً خطا و اشتباهی دیده شد که با تذکر و ارشاد و نصیحت قابل اصلاح‌اند، چنین کند و اگر تعمد دارند و با سوءنیت به دنبال بهره‌برداری از موقعیت خویش هستند، آنان را از خود دور کنند، تا خدای ناکرده خطا و اشتباه آنها به نام امام جمعه به حساب نیاید؛ همچنان‌که پیامبران الهی همچون حضرت نوح^ع و حضرت محمد^ص از نزدیک‌ترین افراد خویش که انحراف داشتند، دوری و پرهیز کردند (تحریم: ۶). اعضای نهاد نماز جمعه اگر نتوانند خود و خانواده خویش را در خط صحیح الهی و اسلامی قرار دهند، تأثیرات ایشان، ضعیف، کم و حتی در حد صفر خواهد بود.

جنگ نرم برخورد منفعلانه و تدافعی نه تنها فایده ندارد، بلکه لطمات بسیاری را به همراه داشته و موضع قدرت را در اختیار دشمنان نظام قرار می‌دهد. بر همین اساس، باید با تسلط بر فناوری‌های نوین ارتباطی و به‌کارگیری آنها بازی را به نفع خود تعریف کرده و دشمنان را در موضع تدافعی قرار دهند. تشکیل شبکه‌های مجازی اینترنتی اسلامی و فعالیت گسترده‌تر در شبکه‌های تلویزیونی در قالب سخنرانی، مصاحبه، و نقد، از جمله مواردی می‌باشند که نهاد نماز جمعه می‌تواند توسط آنها که همگی در قالب قدرت نرم تعریف می‌شوند، مدیریت فرهنگی خود را اعمال کنند.

نتیجه‌گیری

نتیجه مقاله بیانگر یافته‌های تفصیلی تحقیق است، که به صورت گزاره‌های خبری موجز بیان می‌گردد و پاسخ اجمالی به سؤالات اصلی و فرعی مقاله داده شود و از ذکر بیان مسئله، جمع‌بندی، مباحث مقدماتی، بیان ساختار مباحث، ادله، مستندات، ذکر مثال یا مطالب استطرادی در این قسمت خودداری شود:

– نماز جمعه به‌عنوان سمبل و نماد اسلام اجتماعی که تعلق به کل حاکمیت اسلامی داشته می‌تواند به‌عنوان پایه و اساس اخلاق و رفتار در جامعه قرار گیرد.

– نهاد نماز جمعه به‌عنوان یک رسانه اسلامی است که چهره به چهره و مستقیم با مخاطبان خود ارتباط برقرار می‌کند و مقصود نهایی این نهاد تبیین عملی تقوا و تربیت اسلامی در شئون مختلف زندگی فردی و اجتماعی است.

– امامان جمعه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین الگوهای اخلاق و رهبر فرهنگی و رابط میان حکومت با مردم، با برنامه‌ریزی، مدیریت و نظارت فرهنگی می‌توانند بستر جغرافیایی محیط موظفی خویش را آماده شکوفایی و دفاع فرهنگی کنند و نسلی مؤمن و انقلابی تربیت کنند.

نهاد نماز جمعه باید با رفع موانع تأثیرگذاری این نهاد و با ارائه برنامه‌ای راهبردی و چشم‌اندازی واقع‌بینانه برای مدیریت فرهنگی جامعه، در جهت رسیدن به آرمان‌ها و اهداف متعالی گام بردارد. مهم‌ترین راه‌کارهایی که پیشنهاد می‌دهیم:

۱. استفاده از نخبگان فرهنگی و صاحبان اندیشه و جوان‌گرایی در کادر سازی نهاد نماز جمعه؛
۲. داشتن برنامه جامع مدون فرهنگی برای هر شهر؛
۳. فراهم کردن امکانات رفاهی و حقوقی جهت کارگزاران

نماز جمعه جذب کند. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «هرگز رسول خدا صلی الله علیه و آله با مردم به اندازه عمق عقل خود سخن نگفت» (مجلسی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۸۵). یعنی معیار گفتار آن بزرگوار درجات آگاهی و معرفت مخاطبان بوده است. لذا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «ما پیامبران مأموریم که با مردم به اندازه عقلشان سخن بگوییم» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۷، ص ۲۸۹).

– نوآوری

نوآوری در نماز جمعه نوآوری در اصول نیست، که موجب بدعت در دین باشد، بلکه نوآوری در روش‌هاست، که باعث تأثیرگذاری بیشتر می‌شود. امام جمعه به‌عنوان مدیر فرهنگی جامعه، بایستی در خط مقدم نوآوری و شکوفایی باشد و پشتیبانی از خلاقیت و ارائه راه‌کارهای خلاق را به‌عنوان یک کارویژه اصلی برای خود در نظر گرفته و به‌صورت مستمر پیگیری کند. استفاده از نخبگان فرهنگی و صاحبان اندیشه و جوان‌گرایی در کادرسازی نهاد نماز جمعه، مخاطب‌شناسی، بهره‌گیری از روش‌های نوین علمی و روزآمد و جذاب، از مصادیق عینی نوآوری یک خطیب موفق است.

این نهاد می‌تواند یک اتاق فکر به وجود بیاورد و از متفکران و خیرین شهر دعوت کند و از آنها در مورد نوآوری برای جذب بیشتر مردم، بخصوص جوانان نظرخواهی کند و از طرق مختلف جوانان را به صحنه بیاورد. برای مثال، نصب پلاکارهایی در مورد فضایل نماز جمعه و یا تغییراتی در آرایش مصلی، معطر ساختن مصلی، تغییرات در جایگاه امام جمعه، ایجاد نمایشگاه صنایع دستی یا کتاب یا ساختن یک زمین چمن کنار مصلی در روز جمعه، طراحی مسابقات و ارائه جوایزی ارزنده با کمک خیرین شهر، تشکیل یک تیم ورزشی و یک گروه مداحی با کمک جوانان و... تا ارتباط جوانان با نماز جمعه بیشتر برقرار شود.

– به‌کارگیری قدرت نرم

با توجه به تعداد کانال‌های ارتباطی و رسانه‌ای، و جذب قابل توجهی از مردم به کانال‌های ارتباطی بیگانه، لازم است نهاد نماز جمعه به‌عنوان رسانه‌ای که کارکرد مذهبی و دینی و سیاسی دارد، در اسرع وقت نسبت به جلوگیری از این گرایش‌ها اقدام کرده و با به‌کارگیری روش‌های نوین تبلیغ، مانع از نفوذ گسترده رسانه‌های بیگانه شود، و مخاطبان خود را در مقابل این هجمه‌ها محافظت کند، و از این طریق گروه‌های مختلف مردم را با یکدیگر متحد و منسجم کند. در

نماز جمعه و دادن اعتبارات لازم جهت ارائه خدمات فرهنگی؛

۴. وارد نشدن به جناح‌های سیاسی، تا تمام گرایش‌ها و جناح‌ها به نماز جمعه جذب شوند؛

۵. ایجاد واحد مشاوره و جلسات پرسش و پاسخ به صورت مستمر برای رفع شبهات دینی و سیاسی؛

۶. بهره‌گیری از فضای سایبری در نشر فرهنگ و ارزش‌های اسلام و انقلاب اسلامی؛

۷. ارتقا سطح خطبه‌های نماز جمعه و غنابخشی به آنها و روزآمد کردن شیوه‌ها و کارکردهای این نهاد.

دارابی، علی، ۱۳۸۷، «نقش نماز و مسجد در رسیدن به تعالی فرهنگی در اندیشه مقام معظم رهبری»، فرهنگ جمعه، ش ۶۸ ص ۹۵.

زیبیدی، محمدمرتضی، ۱۳۸۵، ق، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت، دار الهدایه.

سایت شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، www. imamatjome. com. سیوطی، جلال‌الدین، ۱۴۰۴، ق، تفسیر الدر المنثور، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی.

شربینی خطیب، محمد، ۱۳۶۹، معنی المحتاج، قم، دار الذخایر. شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، ۱۳۹۱، امام جمعه روش‌ها و منش‌ها، تهران.

شیرمردی، سیدیدالله، ۱۳۹۱، نماز جمعه تجلی حکومت و هدایت اسلامی، تهران، کارآفرین برتر.

صدر حاج سیدجوادی، احمد، ۱۳۷۵، دائرة المعارف تشیع، تهران، سعید محبی. طباطبائی، محمد، ۱۳۸۷، اعانة الطالبین، قم، مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی.

طبرسی، فضل‌بن حسن، ۱۳۸۰، مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن، ترجمه علی کرمی، تهران، فراهانی.

عظیمی، حبیب‌الله، ۱۳۷۹، نماز جمعه در فقه و تاریخ اسلام، تهران، چاپ و نشر بین‌الملل.

کلینی، محمدبن یعقوب، ۱۳۸۸، اصول کافی، ترجمه حسین استادولی، قم، دارالتقلین.

کوهن، بروس، ۱۳۸۵، درآمدی به جامعه‌شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، توتیا.

متقی هندی، حسام‌بن‌الدین، ۱۳۶۴، ق، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، بی‌تا، حیدرآباد.

مجلسی، محمدباقر، ۱۳۷۹، بحار الانوار، تهران، اسلامیه. محمدی ری‌شهری، محمد، ۱۳۸۷، میزان الحکمه، ترجمه سیدحسن اسلامی، قم، دار الحدیث.

مصباح، محمدتقی، ۱۳۹۱، جامعه و تاریخ از نگاه قرآن، چ هفتم، تهران، امیرکبیر.

مطهری، مرتضی، ۱۳۶۹، حکمت‌ها و اندرزها، تهران، صدرا. معلوف، لوییس، ۱۴۰۴، المنجد، ترجمه احمد سیاح، تهران، اسلام.

معین، محمد، ۱۳۷۵، فرهنگ فارسی معین، چ نهم، تهران، امیرکبیر. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، ۱۳۸۰، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتاب الاسلامی.

ملکان، مجید، ۱۳۸۶، کارکردهای رسانه‌های نماز جمعه، تهران، شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه.

موسوی خمینی، سیدروح‌الله، ۱۳۸۹، صحیفه امام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

نوری، میرزا حسین، ۱۴۰۸، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم، مؤسسه آل‌البیت.

سایت شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، www. imamatjome. com.

منابع.....

ابن مسکویه رازی، احمدبن محمد، ۱۴۱۱، ق، تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق، چ سوم، قم، بیدار.

ابن منظور، محمدبن مکرم، ۱۴۱۶، ق، لسان العرب، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

ابوالفتوح رازی، حسین‌بن علی، ۱۳۶۰، تفسیر روح‌الجنان، قم، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی.

تقوی، سیدرضا، ۱۳۸۴، رسالت و جایگاه نماز جمعه، تهران، نورالائمه. حرعاملی، محمدبن حسن، ۱۴۱۴، ق، وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث.

حسینی دشتی، سیدمصطفی، ۱۳۷۸، معارف و معاریف، تهران، آرایه. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، ۱۳۸۳، رساله اجوبه الاستفتائات، تهران، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.

حکمت، علی اصغر، ۱۳۴۰، اسلام از نظرگاه دانشمندان غرب، تهران، ابن‌سینا.